

z něhož se za prvního francouzského císařství samozřejmě vyklubal senátor. Lidové vyučování prý odporuje prvnímu zákonu dělby práce a prý bychom jím „odsoudili celý náš společenský systém k zániku“. „Jako všechny jiné dělby práce,“ praví, „stává se oddělení ruční práce od duševní⁷¹ hlubší a zřetelnější, čím více bohatne společnost (Garnier správně používá tohoto výrazu pro kapitál, pozemkové vlastnictví a jejich stát). Jako každá jiná dělba práce je i tato dělba práce důsledkem minulých pokroků a příčinou budoucích... Smí tedy vláda působit proti této dělbě práce a brzdit ji v jejím přirozeném chodu? Smí použít části státních příjmů na experiment, jehož cílem je pomíchat a zmotat dvě třídy práce, které usilují o oddělení a odloučení?“⁷²

Určité duševní a tělesné zmrzačení je nevyhnutelné i při dělbě práce uvnitř společnosti jako celku. Protože však manufakturní období dovádí toto společenské rozštěpení různých pracovních odvětví mnohem dále a protože zároveň teprve jeho specificky manufakturní dělba práce zasahuje individuum v samých kořenech jeho života, skýtá také po prvé materiál a podnět k průmyslové patologii.⁷³

„Rozkouskovat člověka znamená ho popravit, zaslouží-li rozsudek smrti, úkladně ho zavraždit, nezaslouží-li ho. Rozkouskování práce je vražda páchaná na lidu.“⁷⁴

⁷¹ Ferguson praví již v „History of Civil Society“, str. 281.: „I myšlení se stává v tomto věku dělby práce zvláštním povoláním.“

⁷² G. Garnier, sv. V jeho překladu [A. Smitha], str. 4–5.

⁷³ Ramazzini, profesor praktické medicíny v Padově, uveřejnil roku 1713 své dílo: „De morbis artificum“, jež bylo roku 1781 přeloženo do francouzštiny a znovu otištěno roku 1841 v „Encyclopédie des Sciences Médicales. 7ème Discours: Auteurs Classiques“. Období velkého průmyslu samozřejmě jen rozmnožilo jeho katalog dělnických chorob z povolání. Viz mimo jiné „Hygiène physique et morale de l'ouvrier dans les grandes villes en général, et dans la ville de Lyon en particulier. Par le Dr. A. L. Fonteret“, Paříž 1858, a „Die Krankheiten, welche verschiedenen Ständen, Altern und Geschlechtern eigenthümlich sind“. 6 svazků. Ulm 1860. Roku 1854 jmenovala Society of Arts komisi pro vyšetřování průmyslové patologie. Seznam dokumentů, nashromážděných touto komisí, lze nalézt v katalogu „Twickenham Economic Museum“. Velmi důležitě jsou oficiální „Reports on Public Health“. Viz také dr. med. Eduard Reich: „Ueber die Entartung des Menschen“, Erlangen 1868.

⁷⁴ „To subdivide a man is to execute him, if he deserves the sentence, to

Kooperace založená na dělbě práce neboli manufaktura je ve svých počátcích živelný, samorostlý výtvar. Jakmile se však do jisté míry ustálí a dostatečně rozšíří, stává se vědomou, plánovitou a soustavnou formou kapitalistického výrobního způsobu. Dějiny manufaktury ve vlastním slova smyslu ukazují, jak její charakteristická dělba práce nabývá účelných forem z počátku čistě empiricky, jaksi za zády jednajících osob, potom však, podobně jako u cechovního řemesla, se snaží nalezenou formu tradičně udržet a v jednotlivých případech ji upevnit na staletí. Mění-li se tato forma, děje se tak — kromě úplně podřadných změn — vždy jen v důsledku revoluce v pracovních nástrojích. Moderní manufaktura — nemluvím tu o velkopřemyslu, opírajícím se o používání strojů — nalézá buď své disjecta membra poetae [jednotlivé prvky] už hotové — jako na př. oděvní manufaktura ve velkých městech, kde vzniká — a stačí jen, aby tyto rozptýlené články shromáždila, anebo se princip dělby práce téměř sám vnucuje, tím že se různé operace řemeslné výroby (na př. při vázání knih) přidělí zvláštním dílčím dělníkům. V takových případech úplně stačí ani ne týden zkušenosti, aby se zjistila příslušná proporce mezi počtem rukou, nutných pro vykonávání každé funkce.⁷⁵

Manufakturní dělba práce vytváří rozložením řemeslné činnosti, specialisací pracovních nástrojů, tvořením dílčích dělníků, jejich seskupováním a kombinováním v jeden celkový mechanismus kvalitativní členění a kvantitativní proporcionalitu společenských výrobních procesů, t. j. vytváří určitou organizaci společenské práce, a tím zároveň rozvíjí novou, společenskou produktivní sílu práce.

assassinate him, if he does not... the subdivision of labour is the assassination of a people.“ (D. Urquhart: „Familiar Words“. Londýn 1855, str. 119.) Hegel měl velmi kacířské názory na dělbu práce. „Vzdělaným člověkem je třeba rozumět především toho, kdo může dělat všechno, co dělají jiní,“ praví ve své „Filosofii práva“. (Hegel: „Grundlinien der Philosophie des Rechts“, 2. vyd., Berlín 1840, str. 247.)

⁷⁵ Naivní víra v geniální vynalézavost, kterou prý a priori prokazuje jednotlivý kapitalista v oblasti dělby práce, se patrně dochovala již jen u německých profesorů, jako na př. u pana Roschera, který kapitalistovi, z jehož jupiterské hlavy vyskočila dělba práce v hotové podobě, věnuje z vděčnosti za to „diverse Arbeitslöhne“ [různé mzdy]. Větší či menší dělba práce závisí na objemnosti měšce, a ne na velikosti genia.

Jako specificky kapitalistická forma společenského výrobního procesu — a na daném historickém základě, na kterém vzniká, se nemůže vyvíjet jinak než v kapitalistické formě — je jen zvláštní metodou, jak vyrábět relativní nadhodnotu nebo jak zvyšovat na úkor dělníků sebezahodnocování kapitálu — což se obvykle nazývá společenským bohatstvím, „wealth of nations“ [bohatství národů] atd. Manufakturní dělba práce nejen rozvíjí společenskou produktivní sílu práce pro kapitalistu místo pro dělníka, nýbrž rozvíjí ji přímo mrzačením individuálního dělníka. Vytváří nové podmínky panství kapitálu nad prací. Jestliže proto na jedné straně je historickým pokrokem a nutným momentem v ekonomickém vývoji společnosti, je na druhé straně nástrojem civilisovaného a rafinovaného vykořisťování.

Politická ekonomie, která se stává skutečnou vědou teprve v manufakturním období, pohlíží na společenskou dělbu práce vůbec jen s hlediska manufakturní dělby práce,⁷⁶ t. j. jako na prostředek, jak s tímž množstvím práce vyrobit více zboží, tedy zboží zlevnit a urychlit akumulaci kapitálu. V přímém protikladu k tomuto zdůrazňování kvantitativní stránky věci a směnné hodnoty všímají si spisovatelé klasického starověku výhradně kvalitativní stránky a užité hodnoty.⁷⁷ Rozdělí-li se společenská výrobní odvětví, zboží

⁷⁶ Výrazněji než A. Smith poukazují starší spisovatelé, jako Petty, pak anonymní autor „Advantages of the East-India Trade“ atd., na kapitalistický charakter manufakturní dělby práce.

⁷⁷ Výjimku mezi moderními autory tvoří jen někteří spisovatelé XVIII. století, kteří v otázce dělby práce téměř jen opakuji výroky starověkých autorů; je to na př. Beccaria a James Harris. Beccaria píše: „Každý ví z vlastní zkušenosti, že používá-li rukou a rozumu ke stále stejnému druhu prací a ke zhotovování těchto výrobků, vyrábí je snadněji, v hojnější míře a lépe... než kdyby každý sám zhotovoval pro sebe nutné věci... Takto se lidé k všeobecnému prospěchu i k vlastní výhodě dělí na rozličné třídy a stavy.“ (Cesare Beccaria: „Elementi di Economia Publica“, vyd. Custodi, Parte Moderna, sv. XI, str. 28.) James Harris, pozdější hrabě z Malmesbury, známý svými „Diaries“ [Deníky] o svém vyslaneckém působení v Petrohradě, praví sám v jedné poznámce ke svému „Dialogue concerning Happiness“, Londýn 1741 (později znovu otištěn v „Three Treatises etc.“, 3. vyd., Londýn 1772): „Všechny důkazy o tom, že společnost je cosi přirozeného (totiž důkaz „dělbu povolání“) ... jsem převzal z druhé knihy Platonovy Republiky.“

se lépe zhotovuje, různé sklony a vlohy lidí si mohou zvolit příslušnou sféru činnosti,⁷⁸ neboť bez omezení sféry činnosti se nedá nikde nic významného vykonat.⁷⁹ Takže jak výrobek, tak jeho výrobce se zdokonalují dělbu práce. Jestliže se spisovatelé klasického starověku občas zmiňují o vzrůstu masy vyráběných výrobků, pak je při tom zajímá jen větší hojnost užitných hodnot. Ani slůvkem se nezmiňují o směnné hodnotě, o zlevnění zboží. Toto hledisko užité hodnoty vládne jak u Platona⁸⁰, který vidí v dělbě

⁷⁸ Tak v Odysseji, zpěv XIV, verš 228 čteme: „*Ἄλλος γὰρ τ' ἄλλοισιν ἀνὴρ ἐπιτέρεται ἔργους*“ [Neb každý člověk na jiném má zálibu díle] a Archilochos u Sexta Empirica praví: „*Ἄλλος ἄλλῳ ἐπ' ἔργῳ καρδίην λαίνεται*“ [Každý pro jiné dílo se v srdci rozechřívá].

⁷⁹ „*Πολλ' ἤπιστατο ἔργα, κακῶς δ' ἤπιστατο πάντα*“ [Mnohých řemesel byl mistrem, všech však byl mistrem špatným]. — Athéňan cítil jako výrobce zboží svou převahu nad Sparťany, protože Sparťané mohli ve válce disponovat jen lidmi, ne však penězi, jak říká u Thukydidy Perikles v řeči, již vybízí Athéňany k peloponneské válce: „*Σώμασι τε ἐτοιμότεροι οἱ αὐτουργοὶ τῶν ἀνθρώπων ἢ χρήμασι πολεμεῖν*“ [Lidé, kteří vyrábějí pro vlastní potřebu, jsou spíše ochotni vést válku svými těly než penězi]. (Thukydidés, kn. I, kap. 141.) Přesto však byla jejich ideál, i v oblasti materiální výroby, *αὐταρξεία* [autarkie], která je v rozporu s dělbu práce: „*παρ' ὧν γὰρ τὸ εὖ, παρὰ τούτων καὶ τὸ αὐταρξείας*“ [Tam, kde je majetek, tam je i soběstačnost]. Přitom je nutno uvážit, že ještě v době pádu 30 tyranů nebylo ani 5000 Athéňanů, kteří by nevlastnili půdu.

⁸⁰ Plato vykládá dělbu práce uvnitř pospolitosti mnohostranností potřeb a jednostranností vloh individuů. Jeho hlavní hledisko je, že pracovník se musí přizpůsobovat dílu, a ne dílo pracovníkovi, což se stává nevyhnutelným, jakmile pracovník provozuje několik povolání najednou, t. j. koná jedno z nich jako vedlejší povolání. „*Οὐ γὰρ... ἐθέλει τὸ πραττόμενον τὴν τοῦ πραττοντος σχολὴν περιμένειν, ἀλλ' ἀνάγκη τὸν πράττοντα τῷ πραττομένῳ ἐπακολουθεῖν μὴ ἐν παρέρῳ μέρει. — Ἀνάγκη. — Ἐκ δὴ τούτων πλείω τε ἕκαστα γίνονται καὶ κάλλιον καὶ ἄρῳ ὅταν εἷς ἐν κατὰ φύσιν καὶ ἐν καιρῷ σχολὴν τῶν ἄλλων ἄγων, πράττη*“ [„Nebot dílo nesmí čekat, až bude mít výrobce kdy, nýbrž pracovník musí konat své dílo horlivě, a ne lehkovážně. — To je nutné. — Takto je vyráběno všeho více a také lépe a snáze, když člověk dělá jen jedinou věc, odpovídající jeho vlohám a náklonnostem a v příhodné době, jsa volný od ostatních zaměstnání.“] („De Republica“, kn. I, kap. 12.). Podobné myšlenky nacházíme u Thukydidy, kn. I, kap. 142: „Námořnictví je umění stejné jako každé jiné a nelze je provozovat příležitostně jako vedlejší povolání; naopak spíše se nesmí provozovat vedle něho něco jiného jako vedlejší povolání.“ Musí-li dílo, praví Plato, čekat na pracovníka, propase se často kritická chvíle výroby a výrobek se zkazí, „*ἔργον καιρὸν διόλλυται*“ [výsledek práce zahyne]. Tutéž platonskou ideu nacházíme v protestu anglických

práce základ rozčlenění společnosti na stavy, tak i u Xenofonta⁸¹, který se svým charakteristicky měšťáckým instinktem již přibližuje principu dělby práce uvnitř dílny. Pokud v Platonově Republice vystupuje dělba práce jako státotvorný princip, je jen athénskou idealisací egyptského kastovníctví; Egypt byl vzorem průmyslové země i pro jiné Platonovy vrstevníky, na př. pro Isokrata⁸², a tento význam si podržel dokonce i v očích Řeků doby římského císařství.⁸³

Ve vlastním manufakturním období, t. j. v období, kdy manumajitelů běhlo proti doložce továrního zákona, která stanoví určitou hodinu oběda pro všechny dělníky. Jejich výroba prý se nemůže řídit podle dělníků, neboť „při různých operacích pozhánání, praní, bílení, mandlování, kalandrování a barvení žádná z těchto operací nemůže být zastavena v určitou chvíli bez rizika škody... stanovit stejnou hodinu oběda pro všechny dělníky by po případě ohrozilo cenné výrobky tím, že by operace nebyly dokončeny“. Le platonisme ou va-t-il se nicher! [Kde se to všude uhnízduje platonismus!]

⁸¹ Xenofon vypravuje, že je nejen cti dostávat jídla s tabule perského krále, nýbrž že tato jídla jsou také daleko chutnější než jiná: „A to není nic divného; neboť jako i ostatní umění jsou zvláště zdokonalena ve velkých městech, tak také královská jídla jsou zvláště upravena. V malých městech dělá totiž týž člověk lůžka, dveře, pluhy i stoly, ba často kromě toho staví i domy a je rád, sežene-li dost takových objednávek, aby se uživil. Proto je naprosto nemožné, aby člověk, který dělá tolik různých věcí, dělal všechny dobře. Naproti tomu ve velkých městech, kde každý pracovník najde mnoho kupců, stačí, zná-li jedno řemeslo, aby se uživil. Ba často nemusí znát ani celé řemeslo; stává se, že jeden dělá jen mužskou obuv, druhý jen ženskou. Někdy dokonce se jeden živí sešíváním obuvi, druhý krájením koží, jeden jen stříhá na šaty, druhý sešívá kusy látky dohromady. Takže ten, kdo koná nejjednodušší práci, dělá ji nevyhnutelně nejlépe. Stejně je tomu i při kuchařském umění.“ (*Xenofon*: „Kyropaidia“, kn. VIII, kap. 2.) Zde má Xenofon na mysli výhradně jakost užitné hodnoty, již je třeba dosáhnout, ačkoli i on už ví, že stupeň dělby práce závisí na rozsahu trhu.

⁸² „(Busiris) rozdělil všechny do zvláštních kast... nařídil, aby vždy tíž lidé provozovali vždy stejné zaměstnání, protože věděl, že ti, kteří často mění své zaměstnání, si žádné z nich důkladně neosvojí; ti však, kteří se drží téhož zaměstnání, dělají všechno co nejdokonalěji. Skutečně také vidíme, že pokud jde o umění a řemesla, předčili Egypťané své soky více než mistr nevyučeného, a vytvořili tak dokonalé instituce na ochranu královské moci a státního zřízení, že slavní filosofové kteří o tom psali, chválili egyptské státní zřízení více než kterékoli jiné.“ (*Isocratis*: „Busiris“, kap. 8.)

⁸³ Srov. *Diodorus Siculus*.

faktura je vládnoucí formou kapitalistického výrobního způsobu, naráží plně uskutečnění jejích vlastních tendencí na nejrůznější překážky. Třebaže manufatura, jak jsme viděli, vytváří vedle hierarchického členění dělníků prosté dělení na vyučené a nevyučené, zůstává počet nevyučených velmi omezen pro převážný význam vyučených dělníků. Ačkoli manufatura přizpůsobuje jednotlivé operace různým stupňům zralosti, síly a výpěstlosti svých živých pracovních orgánů, směřuje tedy k produktivnímu vykořisťování žen a dětí, ztroskotává tato tendence vcelku o odpor dospělých dělníků-mužů, jejichž zvykům se přičí. Ačkoli rozklad řemeslné činnosti snižuje náklady na vyučení a tudíž i hodnotu dělníka, zůstává pro obtížnější dílejší práci nutnou delší výuční doba a dělníci ji zárlivě udržují i tam, kde je zbytečná. Vidíme na př., že v Anglii zůstávají laws of apprenticeship [zákony o učednících] se svou sedmiletou učební dobou v plné platnosti až do konce manufakturního období; odstranil je teprve tlak velkého průmyslu. Protože řemeslná dovednost zůstává základem manufaktury a celkový mechanismus v ní fungující nemá objektivní kostru, nezávislou na dělnících, musí kapitál neustále zápasit s porušováním subordínace se strany dělníků. „Slabost lidské povahy,“ volá náš přítel Ure, „je tak velká, že čím je dělník dovednější, tím je svěhlevější a tím je nesnadnější podřídit ho disciplině, tím větší škody tedy působí svými vrtošivými rozmazy celkovému mechanismu.“⁸⁴ Po celé manufakturní období se proto ozývají stesky na neukázněnost dělníků.⁸⁵ I kdybychom neměli svědectví tehdejších spisovatelů, prosté skutečnosti, že od XVI. století až do epochy velkého průmyslu se kapitálu nepodařilo zmocnit se celé pracovní doby, kterou disponuje manufakturní dělník, že manufaktury mají krátký život a s přistěhovalectvím a vystěhovalectvím dělníků opouštějí jednu zemi a usazují se v druhé — tyto skutečnosti samy mluví za celé knihovny. „Pořádek se musí zjednat tak či onak,“ volá roku 1770 několikrát citovaný autor díla „*Essay on Trade and Commerce*“.

„Pořádek“, volá 66 let nato dr. Andrew Ure, „pořádek“ chyběl

⁸⁴ Ure: „*Philosophy etc.*“, str. 20.

⁸⁵ Co je řečeno v textu, platí daleko více o Anglii než o Francii a více o Francii než o Holandsku.

v manufaktuře, založené na „scholastickém dogmatu dělby práce“, a „Arkwright vytvořil pořádek“.

Zároveň manufaktura nemohla ani zachvátit společenskou výrobu v celém jejím rozsahu, ani ji nemohla od kořene přetvořit. Tyčila se jako architektonická ozdoba na ekonomické budově, jejímž širokým základem bylo měšťské řemeslo a venkovský domácí průmysl. Její vlastní úzká technická základna se na určitém stupni vývoje dostala do rozporu s výrobními potřebami, které sama vytvořila.

Jedním z nejdokonalejších výtvorů manufaktury byla dílna na výrobu pracovních nástrojů samých, zejména také již používaných složitých mechanických přístrojů. „Taková dílna,“ praví Ure, „skýtala obraz dělby práce se všemi jejími rozmanitými stupni. Nebozez, dláto, soustruh měly každý svého vlastního dělníka hierarchicky spjatého s druhými tak či onak podle stupně dovednosti.“ Tento produkt manufakturní dělby práce vytvořil opět — stroje. Stroje odstraňují řemeslný typ práce jako základní princip společenské výroby. Tak se jednak odstraňuje technický základ doživotního připoutání dělníka k jedné dílčí funkci. Jednak padají závory, jimiž tento princip ještě omezoval panství kapitálu.